

Προστασία του περιβάλλοντος με τα μέσα του ιδιωτικού δικαίου

I. Εισαγωγή

Όπως είναι γνωστό, ο Αστικός μας Κώδικας δεν προβλέπει ιδιωτικό δικαίωμα στο περιβάλλον, πράγμα φυσικό για ένα νομοθέτημα της εποχής του. Η ραγδαία ανάπτυξη της οικονομίας, τα σοβαρά βιομηχανικά ατυχήματα και η κατακόρυφη αύξηση του πληθυσμού τις τελευταίες δεκαετίες είναι μερικοί από τους παράγοντες που συντέλεσαν στο να αναπτυχθεί οικολογική συνείδηση και να δημιουργηθεί το δίκαιο περιβάλλοντος ως αυτόνομος κλάδος δικαίου. Τίθεται συνεπώς το ερώτημα αν μπορούν να προστατευθούν τα περιβαλλοντικά αγαθά μέσα από τις διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου. Η νομολογία και η θεωρία κατόρθωσαν μέσα από την κατάλληλη ερμηνεία διατάξεων του ιδιωτικού δικαίου να ανταποκριθούν στο σύγχρονο αίτημα για την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών και στις ιδιωτικές διαφορές και να αναγνωρίσουν ένα ιδιότυπο δικαίωμα σε ένα υγιές και οικολογικά ισορροπιο περιβάλλον.

II. Προσωπικότητα και ζωτικός χώρος

Η ευρύτερα χρησιμοποιούμενη από τη νομολογία διάταξη ως νόμιμη βάση για την προστασία του περιβάλλοντος είναι αυτή του άρθρ. 57 ΑΚ, στην οποία κατοχυρώνεται το δικαίωμα – πλαίσιο στην προσωπικότητα. Από το δικαίωμα αυτό απορρέει και η εξουσία χρήσης, απόλαυσης και άντλησης ωφελειών των κοινών σε όλους (ΑΚ 966) και κοινόχρηστων (ΑΚ 967) πραγμάτων, τα οποία αποτελούν το ζωτικό χώρο, το υλικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η προσωπικότητα. Στη νομολογία και τη θεωρία μάλιστα γίνεται δεκτό¹ με ερμηνεία του άρθρ. 57 ΑΚ εναρμονισμένη προς τα άρθρ. 24 Σ, το οποίο κατοχυρώνει ένα δημοσίου δικαίου δικαίωμα στο περιβάλλον, και 2 §1 Σ ότι η προστασία του περιβάλλοντος δεν περιορίζεται στα κοινά σε όλους και τα κοινόχρηστα πράγματα, αλλά επεκτείνεται σε όλα τα περιβαλλοντικά αγαθά που είναι απαραίτητα για την επιβίωση, υγιεινή διαβίωση και εξασφάλιση ποιότητας ζωής². Έτσι, στην προστατευτικό σκοπό της ΑΚ 57 εντάσσεται π.χ. η αισθητική του τοπίου, η διατήρηση και προστασία των

¹ ΜΠρΝάξου 58/1989 (αδμ.)· ΜΠρΚαλαμ 109/2003 ΝοΒ 2004 (52), 1246· *Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο (2006 2^η έκδ.) σελ. 356.

² Το άρθρ. 24 Σ δεν καθιερώνει ιδιωτικό δικαίωμα στο περιβάλλον, απλώς τριτενεργεί έμμεσα με την έννοια ότι χρησιμοποιείται για την εξειδίκευση του δικαιώματος χρήσης και απόλαυσης των κοινών σε όλους και των κοινόχρηστων πραγμάτων (ΑΚ 57)· βλ. ad hoc ΕφΑθ 2579/2003 ΕλλΔνη 2003 (44), 1423· επίσης ΜΠρΡεθ 186/2004 De Lege 2005, 84· ΜΠρΒ 1531/2002 ΕλλΔνη 2002 (43), 1497· ΜΠρΚορ 2145/2002 ΕλλΔνη 2003 (44), 1246. Για την προστασία ιδιώτη από ιδιώτη η άμεση τριτενέργεια του άρθρ. 24 Σ εμφανίζεται περιττή, εφόσον από τις διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου, όπως γίνεται δεκτό, καθιερώνεται ιδιωτικό δικαίωμα προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών. Πάντως, οι προϋποθέσεις ισχύος της συνταγματικής αυτής διάταξης στις οριζόντιες σχέσεις μεταξύ ιδιωτών μάλλον συντρέχουν, ενόψει μάλιστα της υπερέχουσας θέσης των σύγχρονων ρυπογόνων επιχειρήσεων έναντι των χρηστών του ζωτικού χώρου. Για την νομική έννοια του περιβάλλοντος βλ. την ειδική νομοθεσία π.χ. ν. 360/1976, ν. 1650/1986, όπου στο φυσικό περιβάλλον εντάσσονται η χλωρίδα, η πανίδα και οι φυσικοί πόροι, ενώ το πολιτιστικό περιβάλλον θεωρείται αλληλένδετα συνδεδεμένο με το φυσικό.

παραδοσιακών οικισμών ή η διατήρηση της βιοπικιολότητας. Η προσβολή στοιχείου του περιβάλλοντος γεννά αξίωση άρσης και παράλειψής της για το μέλλον. Η προληπτική αξίωση για παράλειψη προσβολής του περιβάλλοντος, εφόσον απλώς υπάρχει βάσιμη απειλή για την επέλευσή της, ενόψει του ανεπανόρθωτου χαρακτήρα της οικολογικής ζημίας συνιστά το πλέον αποτελεσματικό μέσο δικαστικής προστασίας, είναι σύμφωνη με την σχεδόν ομόφωνη θέση της θεωρίας και νομολογίας ότι η προσωπικότητα πρέπει να προστατεύεται και πριν την παράνομη προσβολή της, ενώ ανταποκρίνεται και στο αίτημα της κοινοτικής αρχής της πρόληψης των περιβαλλοντικών ζημιών, η οποία κατοχυρώνεται και στο άρθρ. 24 §1 Σ. Σύμφωνα με τα παραπάνω, τα ελληνικά πολιτικά δικαστήρια σε περιβαλλοντικές διαφορές, κρίνοντας κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, εφάρμοσαν τις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας σε συνδυασμό με αυτές για τα κοινά σε όλους και τα κοινόχρηστα και για την προσωρινή ρύθμιση της κατάστασης διέταξαν την προσωρινή απαγόρευση: της καθέλκυσης πλοίου στη λίμνη των Ιωαννίνων³, της ορυζοκαλλιέργειας σε προστατευόμενο υγρότοπο στην περιοχή Κατοχής Μεσολογίου⁴, της λειτουργίας βιομηχανικών μονάδων παραγωγής ασφαλτομίγματος στη Νιγρίτα Σερρών⁵, της χρήσης εκρηκτικών υλών σε λατομείο⁶, της συνέχισης οικοδομικών εργασιών για την ανέγερση πολυώροφου κτηρίου σε κεντρικό οικόπεδο της Θεσσαλονίκης, επειδή κατά την εκσκαφή ανευρέθησαν σημαντικά αρχαιολογικά μνημεία⁷, του αεροψεκασμού αμπελώνων με τοξικά προϊόντα κατά τις ημέρες λειτουργίας του ευρισκόμενου πλησίον δημοτικού σχολείου⁸ κλπ.

Από την πληθώρα των περιπτώσεων που απασχόλησαν τα ελληνικά δικαστήρια ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαφορές από την εγκατάσταση κεραιών κινητής τηλεφωνίας, τόσο λόγω του μεγάλου αριθμού των αποφάσεων που εκδόθηκαν σχετικά αλλά και λόγω των νομικών ζητημάτων που τέθηκαν σε αυτές. Η κινητή τηλεφωνία είναι χώρος όπου κατ' εξοχήν εμπλέκονται το δίκαιο και η τεχνολογία, υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα και για το λόγο αυτό έχουν εκδοθεί αντιφατικές αποφάσεις. Παλαιότερα επειδή μάλλον υπήρχε επιστημονική βεβαιότητα ότι οι ακτινοβολίες από κεραιές κινητής τηλεφωνίας ήταν ακίνδυνες για τον ανθρώπινο οργανισμό, τα δικαστήρια συνήθως απέρριπταν τις αιτήσεις για άρση των εγκαταστάσεων⁹. Τα τελευταία όμως χρόνια, επειδή αναπτύχθηκε έντονη επιστημονική συζήτηση σχετικά με την επικινδυνότητα ή μη της μη ιοντίζουσας ακτινοβολίας των κεραιών κινητής τηλεφωνίας, πληθαίνουν οι αποφάσεις που κάνουν

³ ΜΠρΙωαν 471/1996 ΠερΔικ 1997, 84 με σημ. *Δακορώνια*.

⁴ ΜΠρΜεσολ 134/1997 ΠερΔικ 1997, 111 με σχόλιο *Χαϊνταρλή*, Ένα επιτυχές παράδειγμα παράλληλης εφαρμογής διατάξεων ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου ΠερΔικ 1997, 207 επ.

⁵ ΜΠρΣερ 12/1994 ΝοΒ 1994 (42), 1032 = Νόμος και Φύση 1995, 203.

⁶ ΕρΕλάτειας 12/2001 ΠερΔικ 2002, 149.

⁷ ΜΠρΘεσ 1796/1993 Νόμος και Φύση 1994, 564 με σχόλιο *Τζήμα*.

⁸ ΜΠρΚορ 2449/2008 ΧρΙΔ 2009, 122 με σχόλιο *Τσολακίδη*.

⁹ ΜΠρΑθ 14316/1995 ΠερΔικ 1997, 230· ΜΠρΤρικ 420/1998 ΠερΔικ 1999, 577· ΜΠρΠατρ 2260/1998 ΠερΔικ 2001, 248.

δεκτές τις αιτήσεις για άρση της εγκατάστασης των κεραιών¹⁰. Μάλιστα οι περισσότερες από αυτές πλέον υιοθετούν, έστω και αν δεν επικαλούνται ρητά, την κοινοτικής προέλευσης αρχή της προφύλαξης (άρθρ. 130P §2 ΣυνθΕΚ, 15^η αρχή της διακήρυξης του Ρίο)¹¹, σύμφωνα με την οποία επιβάλλεται η λήψη μέτρων ακόμη και όταν υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα ως προς τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει στο περιβάλλον ένα έργο, αναγνωρίζουν δηλαδή τεκμήριο υπέρ της υγείας και του περιβάλλοντος. Ορθά, ο εθνικός δικαστής κατά την ερμηνεία της ΑΚ 57 έλαβε υπ' όψιν του την κοινοτική αυτή αρχή, γιατί οι αξιολογήσεις του κοινοτικού δικαίου αποτελούν αντικειμενικά κριτήρια, τα οποία ο εθνικός δικαστής οφείλει να εξετάζει στο πλαίσιο της συστηματικής και τεολογικής ερμηνείας των εθνικών κανόνων με τελικό στόχο την εναρμόνιση του εσωτερικού δικαίου με το κοινοτικό δίκαιο¹². Επειδή όμως στην περίπτωση της έμμεσης επίδρασης του κοινοτικού δικαίου¹³, όπως εδώ, δεν τίθεται θέμα σύγκρουσης της κοινοτικής νομοθεσίας με το εσωτερικό δίκαιο, οι αξιολογήσεις του κοινοτικού νομοθέτη αποτελούν μερικά, όχι όμως και τα μοναδικά, κριτήρια που χρησιμοποιεί ο έλληνας δικαστής κατά την ερμηνεία των εθνικών κανόνων. Έτσι, κατά τη συγκεκριμενοποίηση του άρθρ. 57ΑΚ εκτός από την αρχή της προφύλαξης θα λάβει υπόψη του και άλλα κριτήρια, όπως το δικαίωμα ακώλυτης ανάπτυξης οικονομικής δραστηριότητας, το περιεχόμενο του οποίου φωτίζεται από τις διατάξεις των άρθρ. 5 §1 και 106 §1Σ, και θα σταθμίσει *ad hoc* αξιολογικά τα συγκρουόμενα αγαθά. Κατά την ολιστική στάθμιση κόστους – οφέλους ανάμεσα στο δικαίωμα στο περιβάλλον και την οικονομική ανάπτυξη ο δικαστής θα λάβει υπ' όψιν του την αρχή της αναλογικότητας, που διατρέχει όλο το αστικό δίκαιο και η οποία επιτάσσει οι περιορισμοί που επιβάλλονται σε ένα δικαίωμα υπέρ ενός άλλου να είναι, ενόψει του επιδιωκόμενου σκοπού, οι κατά το δυνατόν ηπιότεροι (άρθρ. 25 §1 εδ.4 Σ)¹⁴. Το περιβάλλον δεν υπερτερεί *a priori* έναντι άλλων αγαθών. Η

¹⁰ ΜΠρΑθ 24377/1994, ΠερΔικ 1997, 232 και ΕλλΔνη 1995 (36), 729 με σημ. *Κουτσουράδη*· ΜΠρΠατρ 1558/1998 ΠερΔικ 2001, 247· ΜΠρΠατρ 3421/2000 ΠερΔικ 2001, 88· ΕφΠατρ 182/2001 ΠερΔικ 2001, 249 (απορρίπτει αίτηση ανακλήσεως ασφαλιστικού μέτρου προσωρινής απαγόρευσης εγκατάστασης σταθμού βάσης κινητής τηλεφωνίας)· με σημ. *Νικολόπουλου*· ΜΠρΘεσ 13776/2002 ΠερΔικ 2002, 360 με σημ. *Κοτζαϊβάνογλου*· ΜΠρΘεσ 4598/2003 Αρμ 2003 (57), 626· ΜΠρΑθ 4531/2004 ΝοΒ 2004 (52), 1767.

¹¹ Π.χ. ΕφΠατρ 182/2001 ό.π· βλ. όμως ήδη τις νεώτερες αποφάσεις ΜΠρΘεσ 4598/2003 ό.π· ΜΠρΑθ 4531/2004 ό.π· ΜΠρΡεθ 186/2004 ό.π· ΜΠρΘεσ 19938/2006 Αρμ 2006 (60), 1076· ΜΠρΛαρ 100/2007 ΠερΔικ 2007, 587· ΜΠρΚορ 2498/2008 ό.π· ΜΠρΧανίων 34/2009 ΝοΒ 2009 (57), 122 επ, στις οποίες γίνεται εκτενής αναφορά στην εν λόγω αρχή. Για την αρχή της προφύλαξης, που βασίζεται στην έννοια της αβεβαιότητας ως εγγενούς στοιχείου της επιστημονικής έρευνας και η οποία αρχή συγχρόνως αποτελεί επακόλουθο της αλλαγής της έννοιας του κινδύνου που σημειώνεται τα τελευταία χρόνια με την αντικατάσταση του μετρήσιμου από τον αποδεκτό κίνδυνο, βλ. ενδεικτικά *Κρεμλή/Μπάλια/Σηφάκη*, Η αρχή της προφύλαξης (2004) *passim*· *Σιούτη*, Η αρχή της προφύλαξης και η διαχείριση των περιβαλλοντικών κινδύνων ΠερΔικ 2004, 455 επ..

¹² *Παπανικολάου*, Μεθοδολογία του ιδιωτικού δικαίου (2000) αρ. 271.

¹³ Για την έμμεση επίδραση των κανόνων του κοινοτικού δικαίου στο εθνικό δίκαιο μέσω της ερμηνείας των κανόνων του εθνικού δικαίου *Καράκωστας*, Κοινοτικοί κανόνες και εθνικό δίκαιο (1997) σελ. 48 επ

¹⁴ Για την αρχή της αναλογικότητας και τη σημασία της κατά τη σύγκρουση δικαιωμάτων του ιδιωτικού δικαίου *Δωρής*, Η σημασία της αρχής της αναλογικότητας επί συγκρούσεως δικαιωμάτων στο εμπράγματο δίκαιο σε: Γενέθλιον Α. Γεωργιάδη Ι (2006), 253 επ· επίσης για την επίδραση της

αβασάνιστη παραδοχή της αρχής της προφύλαξης ως μόνου κριτηρίου για την ερμηνεία των ιδιωτικού δικαίου διατάξεων που χρησιμοποιούνται για την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών οδηγεί σε μια *de facto* ιεράρχηση των προστατευόμενων από το δίκαιο αγαθών, εφόσον αναγνωρίζουν την πρωτοκαθεδρία της προστασίας του περιβάλλοντος έναντι των λοιπών δικαιωμάτων. Με δεδομένο ότι για την επίκληση της αρχής της προφύλαξης αρκεί η ύπαρξη ενδείξεων για κίνδυνο μελλοντικής βλάβης, τα λαμβανόμενα κατ' εφαρμογή της αρχής μέτρα πρέπει να εναρμονίζονται με την αρχή της αναλογικότητας. Η επίκληση και εφαρμογή της τελευταίας επιτρέπει την προστασία του περιβάλλοντος χωρίς υπέρμετρη θυσία των λοιπών, συνταγματικά κατοχυρωμένων, δικαιωμάτων¹⁵. Στο ζήτημα των κεραιών κινητής τηλεφωνίας επιτυχής είναι η λύση που δόθηκε με την με αριθμό 878/1999 απόφαση του Ειρηνοδικείου Θεσσαλονίκης¹⁶, κατά την οποία κρίθηκε ότι η εγκατάσταση κεραίας στο κοινόχρηστο δώμα πολυκατοικίας συνιστούσε παραβίαση του κανονισμού της, οι περιορισμοί του οποίου μετά τη δημοσίευσή του, κατά την πάγια νομολογία των δικαστηρίων¹⁷, λαμβάνουν κατά το άρθρ. 13 ν. 3741/1929 τη μορφή δουλείας, συνεπώς αντιτάσσονται *erga omnes*, άρα και κατά της εταιρείας κινητής τηλεφωνίας.

Από τα επιμέρους ζητήματα που τίθενται κατά την εφαρμογή της ΑΚ 57 για την προστασία περιβαλλοντικών αγαθών το πλέον ενδιαφέρον είναι η επιρροή που ενδεχομένως ασκεί το γεγονός ότι η προσβολή γίνεται βάσει νόμιμης άδειας της αρχής. Αίρεται ο παράνομος χαρακτήρας της προσβολής από την άδεια; Υποστηρίζεται¹⁸ ότι σε καμιά περίπτωση επέμβαση στο ζωτικό χώρο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως νόμιμη, εφόσον διαταράσσει την κοινή χρήση, ακόμη και αν υπάρχει άδεια της αρχής. Η άδεια, δηλαδή, δεν εμποδίζει την έγερση της αγωγής για την προστασία της προσωπικότητας. Είναι προφανές ότι η θέση αυτή εντάσσεται στην γενικότερη τάση της νομολογίας και θεωρίας να προστατευθεί το περιβάλλον, έστω

αρχής τόσο κατά τη διαμόρφωση των κανόνων ιδιωτικού δικαίου από το νομοθέτη, όσο και κατά την ερμηνεία τους από τον εφαρμοστή του δικαίου βλ. *τον ίδιο*, Η αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο ρύθμισης των ιδιωτικού δικαίου σχέσεων και ιδιαίτερα στο αστικό δίκαιο σε: Τιμητικός Τόμος για το ΣτΕ – 75 χρόνια (2004), σελ. 229 επ.· βλ. όμως *Παπανικολάου*, Σύνταγμα και αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου (2006) αρ. 101 επ., 110, ο οποίος εκφράζει επιφυλάξεις ως προς την απευθείας αναγωγή από το δικαστήριο στη συνταγματική αρχή της αναλογικότητας κατά την ερμηνεία μιας διάταξης του ΑΚ. Για την αρχή της αναλογικότητας γενικότερα βλ. *Γέροντα*, Η αρχή της αναλογικότητας και η τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων μετά την αναθεώρηση του 2001 σελ. 461 επ σε: Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 Α' τόμος (2006) (επιμέλεια *Κοντιάδης*)· *Μητσόπουλο*, «Τριτενέργεια» και «αναλογικότητα» ως διατάξεις του αναθεωρηθέντος Συντάγματος, ΔτΑ 2002, 641 επ· *Ορφανουδάκη*, Η αρχή της αναλογικότητας (2003).

¹⁵ Σε επιτυχή στάθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων και εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας προχωρεί η ΜΠρΚορ 2449/2008 ό.π., η οποία δεν απαγορεύει γενικώς τον αεροψεκασμό αμπελώνων αλλά διατάσσει περιορισμούς ως προς τις ημέρες που θα διενεργείται και ως προς τα χρησιμοποιούμενα φυτοφάρμακα και μηχανήματα, επιβάλλει υποχρέωση ενημέρωσης της παρακείμενης σχολικής μονάδας και του Δήμου για την ώρα που θα λάβει χώρα ο ψεκασμός κλπ.

¹⁶ ΠερΔικ 2001, 239 επ. με σχετικό σημείωμα *Μαθιουδάκη*.

¹⁷ Βλ. πχ ΑΠ 383/1990 ΕπΔΠολ 1990, 247.

¹⁸ *Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο σελ. 360· σύμφωνη και η *Κλαβανίδου*, Προστασία περιβάλλοντος στο σύστημα του ΑΚ ΕπισκΕμπΔ 1999, 381.

και αν η θέση αυτή πολλές φορές οδηγεί σε αλλοίωση θεμελιωδών αρχών του δικαίου¹⁹. Ως επιχείρημα η άποψη αυτή επικαλείται την ΑΚ 1005, σύμφωνα με την οποία σε περίπτωση εκπομπών ο κύριος ακινήτου έχει δικαίωμα να ζητήσει την άρση εγκατάστασης που επιχειρείται ύστερα από άδεια της αρχής, μόνον αφότου επήλθαν πράγματι οι βλαπτικές επενέργειες στο ακίνητό του. Η άποψη ότι η άδεια της αρχής δεν λαμβάνεται υπ' όψιν από το δικαστήριο, όταν παρεμποδίζεται ή καταργείται η κοινή χρήση, πρέπει να τύχει συστολής. Κατ' αρχήν δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ΑΚ 1005 εισάγει ρήγμα σε βασικές αρχές του διοικητικού δικαίου, όπως στην αρχή της βασικής ισχύος των διοικητικών πράξεων και την αρχή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης, για το λόγο αυτό πρέπει να ερμηνευθεί στενά και επεκτατική εφαρμογή της μπορεί να γίνει μόνο με μεγάλη φειδώ, λόγω του εξαιρετικού χαρακτήρα της διάταξης. Έπειτα, κατά την ΑΚ 1003 όχι κάθε άδεια της αρχής αλλά μόνο η άδεια λειτουργίας εγκατάστασης που ρυπαίνει το ζωτικό χώρο δεν αίρει τον παράνομο χαρακτήρα της προσβολής. Οι υπόλοιπες διοικητικές πράξεις, π.χ. άδεια της αρχαιολογικής υπηρεσίας για τη διενέργεια εργασιών σε αρχαιολογικό χώρο, ή άδεια του δασαρχείου για την κοπή δένδρων, αίρουν τον παράνομο χαρακτήρα της προσβολής του δικαιώματος στην προσωπικότητα²⁰. Πρέπει να τονιστεί ότι ακόμη και στο πλαίσιο της ΑΚ 1005, αν και τα δικαστήρια υποστηρίζουν ότι η άδεια της αρχής δεν αναιρεί τα εκ της ιδιοκτησίας απορρέοντα δικαιώματα, στην πράξη οι βλαπτικές επενέργειες έναντι των οποίων παρέχουν έννομη προστασία δεν προέρχονται από τη νόμιμη λειτουργία οχλούσας επιχείρησης, αλλά καθ' υπέρβαση των όρων της άδειας. Έτσι, για παράδειγμα, διατάχθηκε από το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης με την με αριθμό 117/1993 απόφαση²¹ η αποξήλωση των ηχείων και μεγαφωνικών εγκαταστάσεων από κέντρο διασκεδάσεως, το οποίο διέθετε νόμιμη άδεια λειτουργίας και χρήσης μουσικών οργάνων, με το αιτιολογικό ότι η άδεια λειτουργίας που χορηγήθηκε δεν ασκεί έννομη επιρροή. Κατά το Δικαστήριο η λειτουργία ενός καταστήματος με βάση νόμιμη άδεια διοικητικής αρχής δεν αναιρεί τα εκ της ιδιοκτησίας απορρέοντα δικαιώματα ιδιοκτητών άλλων ακινήτων και στη λύση αυτή οδηγεί «η διαφύλαξη και η προστασία της προσωπικότητας και της υγείας του ανθρώπου, που είναι αναμφισβήτητα το πολυτιμότερο αγαθό στον κόσμο». Το Δικαστήριο όμως για να εκδώσει την πιο πάνω απόφασή του δεν αρκέστηκε στο γεγονός ότι από τις βλαπτικές επενέργειες, συγκεκριμένα την ηχορύπανση, ενοχλούνταν οι αιτούντες - ένοικοι της πολυκατοικίας, αλλά επικαλέστηκε και το

¹⁹ Για παράδειγμα, σε εξαιρετική διεύρυνση του εννόμου συμφέροντος στις περιβαλλοντικές διαφορές, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για μια ιδιότυπη λαϊκή αγωγή· βλ. πχ την ΜΠρΘεσ 17967/1993 ό.π. σελ. 567, όπου αναφέρεται «ηθικό έννομο συμφέρον προς προστασία των αρχαίων έχουν.....κάθε τρίτος κάτοικος της χώρας». Κριτική της απολυτοποίησης του εννόμου αγαθού περιβάλλον βλ. επίσης σε *Λαζαράτο*, Ο παρεμπόδιση έλεγχος της νομιμότητας διοικητικών πράξεων από τα διοικητικά δικαστήρια σε περιβαλλοντικές διαφορές Δ 1996, 91.

²⁰ Περαιτέρω θεμελίωση της άποψης αυτής βλ. *Πούλον*, Δικονομικά ζητήματα στις αστικές περιβαλλοντικές διαφορές ΠερΔικ 2000, 369.

²¹ ΑρχΝομ 1995 (46), 297.

γεγονός ότι οι καθών παραβίαζαν συνεχώς τους όρους που είχαν τεθεί με την άδεια αλλά και τις γενικές διατάξεις για τις ώρες κοινής ησυχίας.

Υιοθετώντας την άποψη ότι η άδεια της διοίκησης δεν λαμβάνεται υπ' όψιν, αν βλέπεται ο ζωτικός χώρος, ο πολιτικός δικαστής, εκκινώντας προφανώς από τη βασική προκατανόηση ότι τα περιβαλλοντικά αγαθά πρέπει οπωσδήποτε να τύχουν προστασίας, αναγορεύει εαυτόν σε θεματοφύλακα του περιβάλλοντος, επικαλούμενος ίσως τη συνταγματική υποχρέωση των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η στρεβλή αυτή ερμηνεία του άρθρ. 25 §1 εδ.2 Σ²² είναι προφανές ότι παραβιάζει κατάφωρα την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, οργανωτική βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αν η διοικητική άδεια είναι παράνομη, ο πολίτης που έχει έννομο συμφέρον, το οποίο στις περιβαλλοντικές διαφορές, ας μην λησμονούμε, είναι εξαιρετικά διευρυμένο, νομιμοποιείται να ζητήσει την ακύρωσή της. Σύμφωνα με τα παραπάνω, έκρινε ορθά το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών με την με αριθμό 10691/1997 απόφασή του²³, το οποίο απέρριψε αίτηση να διακοπούν προσωρινά οι εργασίες ταπείνωσης του λόφου Ζάγανι, όταν κατά την κατασκευή του νέου αεροδρομίου Ελ. Βενιζέλος στα Σπάτα βρέθηκαν λείψανα προϊστορικού οικισμού, με το αιτιολογικό ότι η προσβολή της προσωπικότητας των αιτούντων δεν ήταν παράνομη, εφόσον τηρούνταν οι όροι που είχε θέσει το Υπουργείο Πολιτισμού. Η άποψη αυτή συμπλέει με το κρατούν στο διοικητικό δίκαιο τεκμήριο της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων, κατά το οποίο η διοικητική πράξη μέχρι την ακύρωσή της παράγει έννομα αποτελέσματα. Διαφορετικά το δίκαιο θα εμφάνιζε ασυνέπεια, θα έλειπε από το σύστημα του δικαίου μας η απαραίτητη ενότητα που οφείλεται στις βασικές αρχές που το διέπουν και αποτελούν τα δομικά του στοιχεία.

III. Γειτονικό δίκαιο και ζωτικός χώρος

Οι διατάξεις του γειτονικού δικαίου (ΑΚ 1003 επ.) μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά τη νομολογία και τη θεωρία ως νόμιμη βάση για την προστασία του ζωτικού χώρου. Αν και κατά τη βούληση του ιστορικού νομοθέτη οι διατάξεις αυτές είναι προορισμένες για τη διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης μεταξύ κυρίων γειτονικών ακινήτων²⁴, συμβάλλουν μέσα από μια εναρμονισμένη με το Σύνταγμα ερμηνεία στην προστασία του ζωτικού χώρου²⁵. Σύμφωνα με την γραμματική διατύπωση της ΑΚ

²² Η διάταξη αυτή συνδέεται με την αρχή της άμεσης εφαρμογής του Συντάγματος, συνεπώς σηματοδοτεί την κατάργηση της παλαιάς διάκρισης των συνταγματικών διατάξεων σε αμέσου εφαρμογής και κατευθυντήριες· έτσι Βενιζέλος, Το αναθεωρητικό κεκτημένο (2002) σελ. 135 – 136.

²³ ΠερΔικ 1997, 379 με σχόλιο Καράκωστα.

²⁴ Θηβαίος, ΠροσχΕισηγ σελ. 114, όπου ήδη τονίζεται ότι με τις διατάξεις του γειτονικού δικαίου «το άκρως ατομιστικό δικαίωμα της κυριότητας...εν μέρει προσλαμβάνει τον χαρακτήρα κοινωνικής λειτουργίας».

²⁵ Η προστασία αυτή μάλιστα μπορεί να είναι και προληπτική σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του άρθρ. 1004 ΑΚ, ρύθμιση που όμως έχει χάσει πλέον την αρχική της σημασία, αφού γίνεται δεκτό - ενδεικτικά Γεωργιάδης, ΕμπρΔ Ι (1991) § 62 ΙΙ 1· Φίλιος, ΕμπρΔ (2005 β' έκδ.) § 153 Β· βλ. όμως και ΑΠ 137/1998 ΕλλΔνη 1998 (39), 847 - ότι επιτρέπεται η έγερση της αρνητικής αγωγής πριν την παράνομη προσβολή.

1003 ο κύριος ενός ακινήτου είναι υποχρεωμένος να ανέχεται τις εκπομπές από γειτονικά ακίνητα, αρκεί να μην τον βλάπτουν ουσιωδώς ή, ακόμα και αν του προκαλούν ουσιώδη ενόχληση, αν είναι συνήθεις για την περιοχή. Τι γίνεται όμως αν η βλάβη του ζωτικού χώρου από τις θεμιτές σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια εκπομπές είναι τόσο έντονη, ώστε στην πραγματικότητα να αχρηστεύεται η κυριότητα και οι οικολογικοί γείτονες να οδηγούνται σε οικονομική καταστροφή; Για παράδειγμα, σε μια βιομηχανική περιοχή όπου βρίσκονται και κατοικίες, όχι σπάνιο φαινόμενο στην ελληνική πραγματικότητα, είναι υποχρεωμένοι οι κάτοικοι να υπομένουν τις επιβλαβείς οχλήσεις από τις εγκαταστάσεις της περιοχής, για το λόγο ότι είναι συνήθεις στην περιοχή; Στην περίπτωση αυτή πρέπει να οριοθετηθεί το πεδίο εφαρμογής της ΑΚ 1003 από την ίδια τη ratio της διάταξης με αναγωγή στις γενικές αρχές του δικαίου και στις συνταγματικές επιταγές και δεσμεύσεις²⁶. Έτσι, ο ερμηνευτής του δικαίου θα επιλύσει τη διαφορά αξιοποιώντας την τελλολογία του νόμου και με αναγωγή στις συνταγματικές διατάξεις που προσδιορίζουν το περιεχόμενο της κυριότητας (2 §1, 5 §1, 17 §1, 24) λαμβάνοντας υπόψη του και την αρχή της αναλογικότητας, για την οποία έγινε ήδη λόγος. Όπως κρίθηκε νομολογιακά²⁷, δεν θα πρέπει οι βλαπτικές επενέργειες να αχρηστεύουν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, αφού σκοπός των διατάξεων του γειτονικού δικαίου δεν είναι η κατάλυση ενός ακινήτου χάριν ενός άλλου. Η άποψη ότι ο κύριος του βλαπτόμενου ακινήτου είναι υποχρεωμένος να ανέχεται τις βλαπτικές εκπομπές, ακόμα και αν αυτές οδηγούν σε εκμηδενισμό της ιδιοκτησίας του, ισοδυναμεί με απώλεια της τελευταίας χωρίς την καταβολή αποζημίωσης, σε αντίθεση με όσα επιτάσσει το Σύνταγμα. Για το λόγο αυτό γίνεται δεκτό και από τη θεωρία²⁸ ότι ο ιδιοκτήτης του βλάπτοντος ακινήτου υποχρεούται να λάβει τα μέτρα εκείνα της σύγχρονης τεχνολογίας με τα οποία μπορούν να περιοριστούν οι βλαπτικές επενέργειες, παρόλο που η νομοθεσία δεν του τα επιβάλλει με ρητές διατάξεις. Ο οικολογικός γείτονας επομένως υποχρεούται να ανέχεται τις συνήθεις εκπομπές, μόνο αν αυτές δεν μπορούν να αποφευχθούν με τη λήψη μέτρων της σύγχρονης τεχνολογίας, τα οποία κατά την καλή πίστη και τον οικονομικό και κοινωνικό σκοπό του δικαιώματος μπορούν να αξιωθούν από τον ιδιοκτήτη του βλάπτοντος ακινήτου. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η ΔΕΗ στη Μεγαλόπολη τοποθέτησε μονάδα αποθείωσης του λιγνίτη και ανέθεσε την εκπόνηση μελέτης για τη βελτίωση της απόδοσης του ορυκτού, αν και δεν είναι υποχρεωμένη από τη σχετική νομοθεσία. Μάλιστα στην πρόσφατη νομολογία²⁹ αναφέρεται σε αρκετές αποφάσεις ότι η οχλούσα εγκατάσταση είναι

²⁶ Για την ερμηνεία ειδικών διατάξεων, όχι γενικών ρητρών, με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις βλ. Δωρή, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 1991 (32), 1189 επ.

²⁷ ΕφΑθ 7800/1982 ΕλλΔνη 1983 (24), 807· ΠΠρΑθ 16768/1980 ΝοΒ 1981 (29), 1423· ΠΠρΛειβ 138/1979 ΝοΒ 1980 (28), 348.

²⁸ Γεωργιάδης σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου ΑΚ 1003 αρ.16· Δωρή, ό.π. σελ. 1190· Καρακώστας, Περιβάλλον και Δίκαιο σελ. 418 επ· Σπυριδάκης, ΕμπρΔ Β' (2001) αρ.118.3.2.

²⁹ ΜΠρΠατρ 1558/1998 ό.π· ΜΠρΘεσ 13776/2002 ό.π· ΜΠρΘεσ 4598/2003 ό.π· ΜΠρΑθ 4531/2004 ό.π· βλ. επίσης ήδη την ΜΠρΒολ 1057/229/1989 ΝοΒ 1990 (38), 308, η οποία για τη διαπίστωση του

υποχρεωμένη να υιοθετεί τη βέλτιστη διαθέσιμη τεχνολογία (best available technology), για παράδειγμα εταιρεία κινητής τηλεφωνίας να εγκαθιστά κεραίες μεγάλης απολαβής. Η υποχρέωση αυτή του κυρίου του εκπέμποντος ακινήτου επιτυγχάνεται με την *juris civilis corrigendi* λειτουργία της ΑΚ 281, κυρίως όμως στηρίζεται στην κοινωνική δέσμευση της ιδιοκτησίας, συνέπεια της σύγχρονης θεώρησης της κυριότητας ως έννομης σχέσης, από την οποία πηγάζουν δικαιώματα και υποχρεώσεις³⁰.

Εδώ όμως έχει τεθεί επίσης το ερώτημα αν τις θεμιτές κατά την ΑΚ 1003 εκπομπές ο κύριος του βλαπτόμενου ακινήτου είναι υποχρεωμένος να ανέχεται και ως χρήστης του ζωτικού χώρου³¹. Υπάρχει υποχρέωση ανοχής, αν η ουσιώδης επενέργεια από θεμιτές εκπομπές είναι τόσο μεγάλη, ώστε οι οικολογικοί γείτονες να υφίστανται προσβολή της ψυχικής και σωματικής τους υγείας; Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι, επειδή το πεδίο εφαρμογής των δύο διατάξεων είναι διαφορετικό - η ΑΚ 1003 ρυθμίζει σχέσεις κυρίων γειτονικών ακινήτων, ενώ η ΑΚ 57 αφορά στην προστασία του δικαιώματος στην προσωπικότητα - ο κύριος ακινήτου ο οποίος είναι υποχρεωμένος να ανέχεται τις κατά 1003 ΑΚ εκπομπές δεν είναι υποχρεωμένος να τις ανέχεται ως χρήστης του ζωτικού χώρου³². Εφόσον, κατά την άποψη αυτή, οι εκπομπές προσβάλλουν περιβαλλοντικό αγαθό, πρωτίστως τον ατμοσφαιρικό αέρα, οι κύριοι των βλαπτόμενων ακινήτων θα έχουν τις αξιώσεις που πηγάζουν από την προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας.

Το παραπάνω ερώτημα είναι ψευδεπίγραφο. Όπως τονίστηκε παραπάνω, το σύστημα του δικαίου χαρακτηρίζεται από τάξη και ενότητα. Μια παρόμοια λύση, κατά την οποία ο νομοθέτης σε μια διάταξη χαρακτηρίζει εκπομπές ως θεμιτές και σε άλλη διάταξη τις χαρακτηρίζει παράνομες, προσκρούει στο βασικό παράγγελμα της δικαιοσύνης για όμοια μεταχείριση των αξιολογικά όμοιων περιπτώσεων. Αν οι εκπομπές είναι κατά ΑΚ 1003 νόμιμες, νόμιμη θα είναι και η προσβολή της προσωπικότητας των περιοίκων. Για να κριθούν όμως νόμιμες οι εκπομπές, δεν αρκεί να είναι συνήθεις για την περιοχή. Το πεδίο εφαρμογής της διάταξης θα προσδιοριστεί από τον εφαρμοστή του δικαίου και πάλι μετά από αξιολογική στάθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων του κυρίου του εκπέμποντος ακινήτου και του χρήστη του ζωτικού χώρου, σύμφωνα με τα κριτήρια που αναφέρθηκαν παραπάνω³³. Αν κριθεί ως υπέρτερο το έννομο αγαθό της προσωπικότητας, ο

παρανόμου στο πλαίσιο της ΑΚ 57 δεν αρκέστηκε στην τήρηση των όρων της άδειας, με την οποία λειτουργούσε η καθής ρυπαίνουσα βιομηχανική επιχείρηση, αλλά απαίτησε η ακολουθούμενη μέθοδος καθαρισμού λυμάτων να είναι η επιστημονικά τελειότερη. Για την περιβαλλοντική αρχή της βέλτιστης διαθέσιμης τεχνολογίας βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π. σελ. 255.

³⁰ Για την έννοια της κυριότητας ως έννομης σχέσης *Γεωργιάδης*, ό.π. ΑΚ 1000 αρ.58· *Σπυριδάκης*, ό.π. αρ. 105.7.1

³¹ Βλ. το πραγματικό της με αριθμό 718/2001 αποφάσεως του Αρείου Πάγου Χρ1δΔ 1, 511 με παρατηρήσεις *Ιατρού*.

³² *Καράκωστας*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 425.

³³ Ειδικά για το κριτήριο του ουσιώδους της επενέργειας ο *Φίλιος*, ό.π. § 66 Γ1 υποστηρίζει ότι η παρενόχληση κρίνεται μετά από αξιολογική στάθμιση των συμφερόντων των μερών.

περιορισμός του δικαιώματος της κυριότητας θα είναι νόμιμος, συνεπώς οι κατά την ΑΚ 1003 εκπομπές θα είναι παράνομες. Αντίστροφα, αν κατά την *in concreto* αξιολογική στάθμιση προτιμηθεί το δικαίωμα της κυριότητας, ο οικολογικός γείτονας θα είναι υποχρεωμένος να ανεχθεί τις βλαπτικές συνέπειες των επενεργειών του γειτονικού ακινήτου.

IV. Αστική ευθύνη για περιβαλλοντική ζημία

Τι γίνεται όμως αν, παρά το ότι τηρήθηκαν τα επιβαλλόμενα από τη νομοθεσία μέτρα, προκλήθηκε ζημία σε ιδιωτικό έννομο αγαθό, για παράδειγμα στο δικαίωμα χρήσης κοινόχρηστων πραγμάτων, στην υγεία, την κυριότητα κλπ; Πρέπει να τονιστεί ότι αν η ζημία προκλήθηκε σε στοιχείο του περιβάλλοντος, πρόκειται για περιβαλλοντική ζημία, η οποία αποκαθίσταται, μόνο εφόσον συγχρόνως προσβλήθηκε και ιδιωτικό έννομο αγαθό. Σύμφωνα με την ΑΚ 914, η ζημία αποκαθίσταται, αν είναι παράνομη. Αν λοιπόν τηρήθηκαν όλες οι επιβαλλόμενες από τη νομοθεσία προϋποθέσεις, ο βλαπτόμενος από νόμιμη δραστηριότητα είναι υποχρεωμένος να υπομείνει τη ζημία; Εδώ ας αναφερθεί ένα παράδειγμα που απασχόλησε την ελληνική νομολογία στο παρελθόν³⁴. Ο ενάγων ήταν κατ' επάγγελμα μελισσοκόμος που τοποθετούσε τις κυψέλες του στην ευρύτερη περιοχή όπου λειτουργούσε η εταιρεία Αλουμίνιο της Ελλάδος. Η εταιρεία αυτή κατόπιν σύμβασης με το Ελληνικό Δημόσιο είχε άδεια λειτουργίας για την παραγωγή και κατασκευή αλουμίνας και αλουμινίου. Από τη λειτουργία του εργοστασίου εκέμπονταν αναθυμιάσεις φθορίου, από τις οποίες μολύνθηκαν τα άνθη σε ακτίνα χιλιομέτρων από τις εγκαταστάσεις, με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί θνησιμότητα των μελισσών. Κατά την πρωτόδικη απόφαση η αγωγή αποζημίωσης απορρίφθηκε, επειδή η επιχείρηση λειτουργούσε εντός των θεμιτών ορίων κατά την ΑΚ 1003, συνεπώς έλειπε η αναγκαία προϋπόθεση του παρανόμου, ώστε να επιδικαστεί αποζημίωση. Το Εφετείο όμως επιδίκασε αποζημίωση στηριζόμενο στην παράλειψη της επιχείρησης να λάβει τα αναγκαία μέτρα πρόνοιας και ασφάλειας, όπως εγκατάσταση φθοριοσυλλεκτών, η οποία παράλειψη συνιστά το παράνομο. Το περίεργο πάντως είναι ότι κατά το Εφετείο η παράλειψη αυτή εμπίπτει στη διευρυμένη έννοια του παρανόμου μόνο στο πλαίσιο της ΑΚ 914 - το Δικαστήριο θεώρησε τις εκπομπές κατά την ΑΚ 1003 νόμιμες - κατά συνέπεια δεν δέχθηκε ότι ο βλαπτόμενος από αυτές έχει την αρνητική αγωγή ή την αγωγή διατάραξης της νομής. Πράγματι, στο πλαίσιο της σύμφωνης με το άρθρ. 24 Σ ερμηνείας και σε συνδυασμό με όσα έχουν υποστηριχθεί για την αδικοπρακτική ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, γίνεται δεκτή και από τη θεωρία³⁵ υποχρέωση του φορέα επιχείρησης από την οποία είναι δυνατό να προκύψει περιβαλλοντική ζημία να λάβει όλα εκείνα τα

³⁴ ΕφΑθ 10668/1984 ΕλλΔνη 1985 (26), 509. Για την απόφαση αυτή βλ. *Δακορώνια*, Εκπομπές και περιβαλλοντική ζημία από λειτουργία επιχείρησης με άδεια της αρχής ΠερΔικ 1997, 15.

³⁵ *Καράκωστας*, σελ. 471, όπου και αναφορές στη γερμανική θεωρία και νομολογία, της οποίας η εν λόγω υποχρέωση αποτελεί προϊόν.

αναγκαία μέτρα πρόνοιας και ασφάλειας που επιβάλλονται από την επιστήμη και την τεχνική, όπως και να παρακολουθεί τις σχετικές τεχνολογικές εξελίξεις. Τα επιβαλλόμενα από τη Διοίκηση όρια συνιστούν ένα *minimum* προστασίας των κοινωνιών του δικαίου και του περιβάλλοντος, η τήρησή τους συνεπώς δεν θεμελιώνει απαλλακτικό της ευθύνης λόγο. Αν επομένως δεν έχουν τηρηθεί τα επιβαλλόμενα από τις γενικές αρχές του δικαίου αυξημένα μέτρα προστασίας, μετά από τη στάθμιση κόστους και μεγέθους απειλούμενου κινδύνου, ο ζημιωθείς δικαιούται αποζημίωσης. Διαφορετικά, θα φέρει το βάρος της ζημίας κατά τον κανόνα *casum sentit dominus*.

Η ανεπιεικής αυτή λύση οδήγησε το νομοθέτη του βασικού νομοθετήματος για το περιβάλλον του Ν. 1650/1986 στην καθιέρωση στο άρθρ. 29 ευθύνης από διακινδύνευση, ευθύνης δηλαδή ανεξάρτητης από πταίσμα και παρανομία του φυσικού ή νομικού προσώπου, φορέα επικίνδυνων για το περιβάλλον έργων ή εγκαταστάσεων, το οποίο προκαλεί ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Το πρόσωπο απαλλάσσεται μόνο αν η περιβαλλοντική ζημία οφείλεται σε ανωτέρα βία ή δόλια ενέργεια τρίτου. Για παράδειγμα, εργοστάσιο απορρίπτει βιομηχανικά απόβλητα σε παρακείμενο ποταμό, με συνέπεια οι αγρότες που αντλούν νερά από αυτόν και στη συνέχεια τα χρησιμοποιούν για την άρδευση αγροτικών εκτάσεων να υποστούν ζημία στις καλλιέργειές τους. Οι ζημιωθέντες είναι υποχρεωμένοι απλώς να αποδείξουν τον αιτιώδη σύνδεσμο ανάμεσα στη δραστηριότητα του ιδιοκτήτη και τη ζημία τους. Απόδειξη παρανομίας και πταίσματος δεν απαιτείται. Πάντως όλα αυτά τα χρόνια της ισχύος του το άρθρ. 29 δεν έτυχε ικανοποιητικής επεξεργασίας από τη νομολογία, λόγω της αοριστίας της διάταξης αλλά και του πολύ μικρού αριθμού αγωγών αποζημιώσεως περιβαλλοντικής ζημίας που απασχόλησαν τα ελληνικά δικαστήρια³⁶. Πρέπει να τονιστεί ότι η κοινοτική Οδηγία 2004/35/EK σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά στην πρόληψη και αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας³⁷ - η οποία από την 30.4.2007, καταληκτική ημερομηνία για την ενσωμάτωσή της στο εθνικό δίκαιο, έχει δεσμευτικό και για τη χώρα μας χαρακτήρα - εισάγει και αυτή για ευρύ πεδίο δραστηριοτήτων την ευθύνη από

³⁶ Βλ. την με αριθμό 109/2003 απόφαση Μονομελούς Πρωτοδικείου Καλαμάτας ό.π., στην οποία γίνεται απλώς αναφορά του άρθρ. 29 ν 1650/1986 για την πλήρωση του παρανόμου διαχείρισης στερεών αποβλήτων.

³⁷ Για την Οδηγία αυτή βλ. ενδεικτικά *Κρεμλή*, Η Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας ΠερΔικ 2005, 384· *Χριστιανό*, Πρώτες σκέψεις για την μεταφορά στην Ελλάδα της Οδηγίας 2004/35/EK σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη ΠερΔικ 2005, 388· *Κοντογάννη/Σκούρτο/Παπανδρέου*, Προϋποθέσεις και περιορισμοί εφαρμογής οικονομικών μεθόδων για την ενσωμάτωση της Κοινοτικής Οδηγίας 2004/35/EK στην ελληνική έννομη τάξη ΠερΔικ 2005, 392 επ. Ήδη επί του σχεδίου π.δ. για την ενσωμάτωση της Οδηγίας βλ. *Καράκωστα/Καραμπατζό*, “Ο ρυπαίνων πληρώνει”: μία σημαντική προσπάθεια ενίσχυσης της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος ΠερΔικ 2008, 370 επ.

διακινδύνευση, η οποία είναι η ιδιωτικού δικαίου έκφανση της κοινοτικής αρχής ο ρυπαίνων πληρώνει³⁸.

V. Συμπέρασμα

Από τα παραπάνω καθίσταται φανερό ότι το δίκαιο μαζί με την τεχνολογία μπορούν να συνεισφέρουν ώστε η αναπτυξιακή δραστηριότητα να μην ασκείται σε βάρος της προστασίας του περιβάλλοντος. Όπως εύστοχα έχει επισημανθεί, η επιστήμη και η τεχνολογία, και όχι τα μέτρα ποιότητας και ελέγχου, θα δώσουν τη λύση στα περιβαλλοντικά προβλήματα, εισάγοντας για παράδειγμα νέους τρόπους ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, ή συμβάλλοντας στην προστασία ειδών υπό εξαφάνιση³⁹. Εξάλλου δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση και η μείωση των φυσικών πόρων συνιστούν γεγονότα τα οποία μεσο/μακροπρόθεσμα είναι αντισυμβατικά. Το αναπτυξιακό μοντέλο δεν βασίζεται πλέον μόνο στην αύξηση του πλούτου αλλά στη γενικότερη βελτίωση του δείκτη ποιότητας της ζωής. Η προστασία συνεπώς του περιβάλλοντος μπορεί να συμπλέει με την οικονομική ανάπτυξη, η οποία όμως θα σέβεται τους φυσικούς πόρους και για τις μελλοντικές γενεές, θα είναι δηλαδή κατά την επιταγή του Συντάγματος, όπως αυτή εκφράζεται στο ιδιωτικό δίκαιο μέσα από τον κανόνα που απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση των δικαιωμάτων, βιώσιμη ανάπτυξη⁴⁰.

Ελισάβετ Πούλου

Επικ. καθηγήτρια Αστικού Δικαίου Πανεπιστημίου Αθηνών

³⁸ Βλ. *Καράκωστα*, Η κοινοτική αρχή “ο ρυπαίνων πληρώνει” (άρθρ. 174 ΣυνθΕΚ) στο πλαίσιο της αστικής ευθύνης ΠερΔικ 2002. 30.

³⁹ Για τη σχέση οικονομίας και περιβάλλοντος βλ. *Τσαούση – Χατζή*, Δίκαιο και περιβάλλον: μια οικονομική προσέγγιση ΠερΔικ 2005, 408επ.

⁴⁰ Για την περιβαλλοντική αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης βλ. *Δελλή*, Από το καρνάγιο της Πύλου στα ορυχεία της Κασσάνδρας. Η «βιώσιμη ανάπτυξη» μεταξύ δικαιοπλασίας του δικαστή και μυθοπλασίας της θεωρίας σε: Τιμητικός Τόμος για το ΣτΕ – 75 χρόνια (2004), σελ. 1057 επ.